

KS. WOJCIECH GUZEWICZ

DUSZPASTERSTWO WOJSKOWE
NA TERENIE DIECEZJI ŁOMŻYŃSKIEJ
W LATACH 1918-1939

Tradycje duszpasterstwa wojskowego w Polsce są bardzo stare i sięgają czasów piastowskich. W formie zorganizowanej, ujętej w ramy przepisów, pojawiło się w armii polskiej w 1690 r., kiedy to sejm warszawski wprowadził do wojska 36 etatowych kapelanów, po jednym dla każdego z dwudziestu pułków piechoty i szesnastu pułków dragonów. Dalszą organizację życia religijnego w wojsku polskim podejmowano w dobie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego. Wydano wówczas m.in. szereg szczegółowych instrukcji, ustalających hierarchię i obowiązki kapelanów. Po latach niewoli narodowej duszpasterstwo wojskowe zostało odtworzone w okresie Drugiej Rzeczypospolitej; przyjęło wtedy nowe formy, cele oraz metody pracy duszpasterskiej¹

W prezentowanym artykule analizą zostało objęte duszpasterstwo wojskowe na terenie diecezji łomżyńskiej w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Przedstawiono w nim przede wszystkim organizację i udział duchowieństwa w życiu religijnym żołnierzy. Zwrócono przy tym uwagę, że mimo wyodrębnienia samodzielnych struktur wojskowych, opieka religijna wśród żołnierzy nadal ściśle związana była z organizacją i życiem religijnym diecezji. Działo się to głównie za sprawą księży kapelanów, którzy w przeważającej części wywodzili się z tej diecezji i którzy organizując duszpasterstwo w woj-

KS. MGR LIC. WOJCIECH GUZEWICZ – doktorant Katedry Historii Kościoła XIX i XX w Instytucie Historii Kościoła KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin.

¹ E. N o w a k. *Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968-1831*. Warszawa 1932 s. 5 nn.; J. O d z i e m k o w s k i, B. S p y c h a ł a. *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1987 s. 5-9.

sku trwale partycypowali w inicjatywach i akcjach ogólnodiecezjalnych. Dało to podstawę do przedstawienia powyższej problematyki w ramach obszaru diecezji łomżyńskiej.

Wyjaśnienia wymaga jeszcze kwestia granic diecezji łomżyńskiej. Umieszczony bowiem w tytule rok 1918 sugeruje, że diecezja ta istniała już wówczas. Powstała ona jednak dopiero siedem lat później na mocy bulli Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*². Niemniej jednak trzeba pamiętać, że już przed 1925 r. istniał pewien „prototyp” diecezji łomżyńskiej. Była to część diecezji sejneńskiej, czyli augustowskiej, leżąca w granicach Polski. Dysponowała ona bowiem pewną autonomią, wyrażającą się m.in. posiadaniem struktur seminaryjnych, kurialnych, sądowych itp.³ Z chwilą ogłoszenia reorganizacji kościelnej w Polsce część ta wraz ze swoją organizacją weszła w skład diecezji łomżyńskiej jako jeden z głównych jej komponentów. Drugim komponentem nowo powstałej diecezji były trzy dekanaty przyłączone z diecezji płockiej⁴. Pod względem strukturalnym, jak też w pewnym sensie terytorialnym i demograficznym można więc mówić o istnieniu „diecezji łomżyńskiej” już od 1918 r. Stąd też pod pojęciem diecezji łomżyńskiej będziemy rozumieć wprawdzie obszar zawarty w granicach z 1925 r., ale rozpatrywany od 1918 r.

Wśród powodów, dla których autor skłonił się do omówienia powyższej problematyki, należy wymienić to, że zagadnienia te do tej pory były mało znane szerszemu gronu odbiorców. Podstawową bazą źródłową powyższego zagadnienia stanowiły materiały uzyskane w wyniku kwerendy przeprowadzonej w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie, w Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz w archiwach diecezjalnych w Łomży i w Ełku. Spośród źródeł drukowanych na pierwszym miejscu warto wymienić czasopisma religijne, a wśród nich „Kwartalnik Poświęcony Sprawom Katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Polsce” (Warszawa 1931-1934) oraz „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojska Polskiego” (Warszawa 1936-1939). Wśród opracowań na uwagę zasługuje szczególnie praca J. Odziemkowskiego i ks. B. Spychały pt. *Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczypospolitej*, w której przedstawiony został syntetycznie obraz duszpasterstwa wojskowego w Polsce w latach 1918-1939.

² Kuria Biskupia w Łomży. Acta erectionis dioecesis łomżensis, bez syg., L. Lauri do R. Jałbrzykowskiego, Warszawa 16 XI 1925.

³ Archiwum Diecezji Łomżyńskiej (ADŁ), Akta Ogólne (AO), Akta ks. Wincentego Bogackiego, bez syg., Wspomnienia, cz. IV mps, s. 37.

⁴ W. J e m i e l i t y. *Powstanie diecezji łomżyńskiej 1925-1975*. W: *Schematyzm jubileuszowy diecezji łomżyńskiej*. Łomża 1975 s. 15 nn.

Z chwilą powstania niepodległego państwa polskiego i utworzenia wojska narodowego rozpoczęta została także organizacja duszpasterstwa wojskowego. Już w listopadzie 1918 r. przedstawiciel Ministerstwa Spraw Wojskowych pułkownik Jan Wroczyński w porozumieniu z arcybiskupem warszawskim Aleksandrem Kakowskim powołał do życia instytucję Konsystorza Polowego Rzymsko-Katolickiego, który miał sprawować pieczę nad organizacją duszpasterstwa wojskowego. Niecałe pół roku później, 5 II 1919 r. Stolica Apostolska ustanowiła biskupstwo polowe, na którego czele stanął ks. dr Stanisław Gall, dotychczasowy biskup pomocniczy archidiecezji warszawskiej. Jednocześnie przemianowano Konsystorz na Kurię Biskupią Wojsk Polskich i wyodrębniono w niej obok kancelarii dwa wydziały: administracyjny (nazwany potem organizacyjno-administracyjnym) i oświeceniowo-archiwalny (zwany też oświatowo-metrykalnym), zapewniając tym samym stałą opiekę duszpasterską garnizonom, szpitalom, szkołom oraz więzieniom o charakterze wojskowym⁵

Problem organizacji duszpasterstwa wojskowego definitywnie rozstrzygnął podpisany 10 lutego 1925 r. konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską. W artykule siódmym tejże umowy stanowiono, że „Wojska Rzeczypospolitej korzystać będą z wszelkich wyróżnień, jakich Stolica Święta udziela wojskom zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. W szczególności kapelani posiadać będą prawa proboszczowskie w stosunku do wojskowych i ich rodzin, wykonywać będą czynności urzędu kościelnego pod jurysdykcją biskupa polowego, który będzie miał prawo ich wyboru. Stolica Święta pozwala, aby duszpasterstwo to w sprawach dotyczących jego służby wojskowej podlegało władzom wojskowym”⁶

Zgodnie więc z powyższym tekstem konkordatu oraz wydanym rok później statutem duszpasterstwa wojskowego bp S. Gall w 1928 r. erygował na całym obszarze Rzeczypospolitej 75 parafii wojskowych⁷ Weszły one w skład dziesięciu dekanatów, które terenowo odpowiadały zasięgowi utworzonych w 1920 r. dziesięciu okręgów wojskowych⁸ Należy też dodać, że dekanaty wojskowe

⁵ N. M r o c z e k. *Duszpasterstwo wojskowe w zasobie archiwalnym*. Warszawa 1997 s. 1 nn. (Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie (CAW), Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918-1939 (GMSW), Instrukcja dla duchowieństwa wojskowego 1931-1936[1937], syg. I.300.1.405); T. J a c h i m o w s k i. *Organizacja duszpasterstwa w Wojsku Polskim*. „Ate-neum Kapłańskie” 17:1926 s. 189 n.; J. D y m a r s k i. *Organizacja i metodyka duszpasterstwa w szpitalach wojskowych*. „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego” (RWBP) 3: 1938 s. 221-229.

⁶ S. Ł u k o m s k i. *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 r. pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*. Łomża 1934 s. 77 n.

⁷ „Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego Wojska Polskiego” (RW) 1928 nr 4 § 36.

⁸ Teren diecezji łomżyńskiej należał częściowo do Dowództwa Okręgu Korpusu I (powiaty:

początkowo były podzielone na tzw. rejony duszpasterstwa (do 1925 r.), na których czele stali proboszczowie i którym podlegali kapelani poszczególnych garnizonów.

W granicach diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym znajdowało się pięć parafii wojskowych obrządku łacińskiego. Były to parafie: w Łomży (pw. Wniebowzięcia NMP), w Osowcu (pw. Matki Bożej Ostrobramskiej)⁹, w Ostrowi Mazowieckiej (pw. św. Józefa), w Ostrołęce (pw. św. Wojciecha) oraz w Suwałkach (pw. św. Kazimierza)¹⁰ Dwie spośród nich, tj. w Osowcu i Suwałkach, należały do dekanatu grodzieńskiego, pozostałe trzy zaś wchodziły w skład dekanatu warszawskiego. Cechą charakterystyczną wszystkich parafii wojskowych było to, że terytorialnie nie pokrywały się one z parafiami cywilnymi ani też nie odpowiadały organizacyjnie przewidzianym jednostkom wojskowym, jak pułk, dywizja itp. Przy terytorialnym rozgraniczeniu parafii wojskowych kierowano się przede wszystkim rozlokowaniem oddziałów. Tworzono je tak, aby „proboszcz wojskowy mógł mieć jak najłatwiejszy dostęp do parafian, a parafianie do proboszcza”¹¹ Zgodnie więc z tymi kryteriami oraz ósmym punktem statutu duszpasterstwa wojskowego poszczególne parafie wojskowe obejmowały: wszystkich szeregowych wojska zarówno lądowego, jak i morskiego, wszystkich oficerów służby czynnej i rezerwy, duchownych wojskowych, uczniów i wychowanków szkół wojskowych, wszystkich powołanych pod broń w wyniku mobilizacji, inwalidów wojennych, kobiety i mężczyźni pełniących obowiązki w szpitalach oraz zakładach sanitarnych, emerytów wojskowych powołanych ponownie do służby czynnej, jeńców wojennych, więźniów i internowanych podczas wojny, robotników i woźniców zatrudnionych do jakichkolwiek prac wojennych podczas wojny, a znajdujących się poza swymi parafiami, urzędników wojskowych pełniących obowiązki w szpitalach wojskowych, więzieniach, szkołach i twierdzach oraz rodziny wojskowych służących w wojsku¹²

kolneński, łomżyński, ostrowski, ostrołęcki) oraz Dowództwa Okręgu Korpusu III (powiaty: suwalski, augustowski i od 1924 r. szczuczyński i wysoko-mazowiecki). Zob. O d z i e m - k o w s k i, S p y c h a ł a. *Duszpasterstwo wojskowe* s. 15, 83, 94-99.

⁹ Parafię tę erygowano dopiero w 1931 r. Zob. „Kwartalnik Poświęcony Sprawom Katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego” (KPSKDW) 1:1931 nr 2 s. 8 n.

¹⁰ „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” (WKDŁ) 1:1927 nr 3 s. 40; KPSKDW 1:1931 nr 2 s. 8 n.; CAW, Polowa Kuria Biskupia (PKB), Rozkazy wewnętrzne 1924-1931, syg. I.300.19.2, Parafie wojskowe w 1928 r.

¹¹ P. N i e z g o d a. *Przysposobienie katolickie duchowieństwa wojskowego*. KPSKDW 1:1931 nr 3-4 s. 38 n.

¹² Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP), Służba wojskowa księży i duszpasterstwo wojskowe, syg. 923, Statut duszpasterstwa wojskowego z 18.X.1925, art. 9.

Parafie wojskowe znajdujące się na terenie diecezji łomżyńskiej posiadały swoje kościoły bądź kaplice służące do sprawowania kultu. W parafiach wojskowych w Łomży, Ostrołęce i Suwałkach znajdowały się świątynie murowane, które na początku lat dwudziestych XX wieku zostały przerobione z dawnych cerkwi prawosławnych. W pozostałych natomiast parafiach stały drewniane kaplice, zbudowane w okresie międzywojennym staraniem żołnierzy i kapelanów pełniących tam obowiązki duszpasterskie. Poza tym na terenie niektórych parafii wojskowych stacjonowały garnizony, które miały swoje odrębne kościoły lub kaplice (np. na terytorium parafii w Suwałkach znajdowały się jeszcze dwie świątynie wojskowe, a mianowicie kościół pocerkiewny w Augustowie – dla I Pułku Ułanów Krechowickich oraz kaplica w Kaletach – dla kompanii Korpusu Ochrony Pogranicza). Pozostałe garnizony, które nie miały swoich świątyń, mogły korzystać z miejscowych kościołów parafialnych (np. na terenie wspomnianej już parafii w Suwałkach stacjonował 24 Baon Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”, który mógł korzystać z bazyliki w Sejnach¹³).

Bezpośrednią opiekę religijną w Wojsku Polskim sprawowali kapelani-proboszczowie, nazywani urzędowo „administratorami parafii wojskowej”. Zgodnie z regulaminem, wydanym przez biskupa polowego S. Galla 24 XI 1919 r., proboszcz wojskowy stał na czele duszpasterstwa dywizji i pełnił funkcje duszpasterskie przy jednym z pułków lub szpitali. Powoływał go na to stanowisko biskup polowy w porozumieniu z ordynariuszem miejsca i Ministerstwem Spraw Wojskowych¹⁴. Obok kapelanów zawodowych ustrój duszpasterstwa wojskowego przewidywał także kapelanów pomocniczych. Byli nimi zazwyczaj duszpasterze parafialni, którzy za pewnym wynagrodzeniem pełnili niezbędne posługi religijne w stosunku do żołnierzy stacjonujących na terenie ich parafii. Stosownie do rozkazu Ministra Spraw Wojskowych z 19 XI 1919 r. kapelani pomocniczy byli mianowani przez biskupa wojskowego w porozumieniu z właściwą władzą diecezjalną oraz Ministrem Spraw Wojskowych dla garnizonów nie mniejszych jak 1000 ludzi lub dla szpitali wojskowych z ponad 200 łózkami. Na terenie diecezji łomżyńskiej kapelanów pomocniczych miały nie tylko niektóre parafie wojskowe, ale też garnizony w Augustowie

¹³ CAW, PKB, syg. I.300.19.2, Parafie wojskowe w 1928 r.; KPSKDW 1:1931 nr 2 s. 42; *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej 1995*. Pod red. T. Bronakowskiego i T. Śliwowskiego. Łomża 1995 s. 219, 261 n., 274; W. J e m i e l i t y. *Dekanat Ostrów Mazowiecka*. Łomża 1990 s. 22; t e n ż e. *Parafie Augustowa i okolicy*. Łomża 1990 s. 4.

¹⁴ Warto zaznaczyć, że stanowisko administratora parafii wojskowej odpowiadało stopniowi podpułkownika, stanowisko starszego kapelana odpowiadało stopniowi majora, a kapelana – stopniowi kapitana. AAN, MWRiOP, Opieka duszpasterska w armii, syg. 395, s. 10.

i w Zambrowie oraz 24 Baon Korpusu Ochrony Pogranicza w Sejnach¹⁵ Od kandydata na kapelana wojskowego wymagano, aby miał przynajmniej trzyletnią praktykę duszpasterską, obywatelstwo polskie, nie ukończone 35 lat życia oraz legitymował się zaświadczeniem lekarskim o dobrym stanie zdrowia¹⁶

Duszpasterze wojskowi rekrutowali się głównie z duchowieństwa diecezjalnego, rzadziej z zakonów i zgromadzeń zakonnych. Miała na to wpływ m.in. uchwała, jaką podjęli biskupi polscy zgromadzeni podczas posiedzenia Konferencji Episkopatu Polski w sierpniu 1919 r. W świetle tego postanowienia każdy biskup diecezjalny zobowiązywał się udzielać zezwolenia podwładnym kapłanom na podejmowanie funkcji kapelanów wojskowych oraz przeznaczyć do tego celu 5% ogólnej liczby swego duchowieństwa¹⁷ W diecezji sejneńskiej, czyli augustowskiej, a następnie łomżyńskiej służbę w charakterze kapelanów wojskowych pełniło co roku od 3 do 6 kapłanów¹⁸ Wszyscy oni podlegali bezpośrednio biskupowi polowemu, często pracując w różnych częściach Polski, w zależności od przydziału służbowego. Za egzemplifikację tego może posłużyć fakt, że w diecezji łomżyńskiej administratorami parafii wojskowych byli przeważnie księża pochodzący spoza jej granic. Spośród 14 proboszczów wojskowych tylko 5 pochodziło z tej diecezji. Byli to: ks. S. Rostkowski, ks. S. Konstantynowicz, ks. A. Warakowski (wszyscy trzej byli kapelanami pomocniczymi, pełniącymi obowiązki administratorów parafii wojskowej w Łomży) oraz ks. W. Serejko i ks. J. Krzemiński (kapelani pomocniczy, pełniący obowiązki administratorów parafii wojskowej w Ostrołęce). Z kolei księża łomżyńscy wyznaczeni do służby czynnej często obejmowali stanowiska w ośrodkach wojskowych mieszczących się na terenie innych diecezji, jak np. ks. P. Śledziwski, który w latach 1925-1939 był administratorem parafii wojskowej w Wilnie¹⁹ W przypadku kapelanów pomocniczych większość z nich rekrutowała się z duchowieństwa łomżyńskiego. Dokładną analizę kadr duchowieństwa wojskowego na obszarze diecezji łomżyńskiej przedstawia Tab. 1 i Tab. 2.

¹⁵ O d z i e m k o w s k i, S p y c h a ł a. *Duszpasterstwo wojskowe* s. 100 n.

¹⁶ AAN, MWRiOP, sygn. 923 s. 31.

¹⁷ S. W i l k. *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*. Warszawa 1992 s. 242.

¹⁸ Przykładowo w 1920 r. z terenów diecezji łomżyńskiej powołano do służby wojskowej w charakterze kapelanów 5 kapłanów, w 1929 r. – 6, a w 1938 r. – 5. Zob. O d z i e m k o w s k i, S p y c h a ł a. *Duszpasterstwo wojskowe* s. 44. Zob. też: *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis łomżensis 1926-1939*.

¹⁹ ADŁ, AO, Akta ks. Piotra Śledziwskiego, bez sygn., Wojewoda białostocki do biskupa S. Łukomskiego. Białystok 15 VII 1945; *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis łomżensis 1926-1939*.

Tab. I. Duszpasterstwo wojskowe na terenach diecezji łomżyńskiej w latach 1918-1939

Miejscowość	Kapelan	Funkcja	Czas pełnienia służby
Augustów (I Pułk Ułanów Krechowickich)	J. Wojtych	kapł. wojskowy ze starszeństwem	1918-1919
	W. Nowicki	kapł. pomocniczy	1919-1923
	S. Remelski	kapł. pomocniczy	1923-1924
	W. Astasiewicz	kapł. pomocniczy	1924-1925
	W. Chojnowski	kapł. pomocniczy	1925-1937
	W. Mąkowski	kapł. wojskowy	1937-1939
Łomża – Parafia Wojskowa (33 Pułk Piechoty)	A. Ledwas	kapł. wojskowy ze starszeństwem	1918-1919
	S. Pardo	kapł. pomocniczy w szkole podoficerskiej	1919-1922
	W. Żuchowski	kapł. pomocniczy	1919-II 1920
	R. Modzelewski	kapł. pomocniczy	II 1920-VIII 1920
	A. Gawędzki	kapł. pomocniczy	VIII 1920-1921
	O. Kristen	kapł. ze starszeństwem p.o. administratora parafii wojskowej	1921-1926
	S. Rostkowski	kapł. pomocniczy p.o. administratora parafii wojskowej	1926-1929
	S. Konstantynowicz	kapł. pomocniczy p.o. administratora parafii wojskowej	1929-1930
	A. Warakomski	kapł. wojskowy p.o. administratora parafii wojskowej	1930-1931
	L. Brydacki	administrator parafii wojskowej	1931-1939
Osowiec – od 1931 r. Parafia Wojskowa (Centralna Szkoła Podchorążych KOP)	J. Woydyłowski	kapł. pomocniczy i szpitala	1918-1919
	F. Łuba	kapł. pomocniczy i szpitala	1919-1924
	A. Janowicz	kapł. pomocniczy	1925-1927
	J. Kucharski	kapł. pomocniczy, od 1931 p.o. administratora parafii wojskowej	1927-1933

Ostrołęka – Parafia Wojskowa (5 Pułk Ułanów)	J. Reszeć	kapł. wojskowy p.o. administratora parafii wojskowej	1933-1939
	W. Serejko	kapł. pomocniczy p.o. administratora parafii wojskowej	1920-1931
	J. Krzemiński	kapł. pomocniczy p.o. administratora parafii wojskowej	1931-1939
	B. Nowyk	kapł. wojskowy i pref. rel. w szkole podoficerskiej	1924-1926
	F. Bardel	administrator parafii wojskowej i pref. rel. w szkole podoficerskiej	1926-1929
Ostrów M. – Parafia Wojskowa (18 Pułk Artylerii Lekkiej, Szkoła Podcho- rążych Piechoty)	W. Olesiński	administrator parafii wojskowej i pref. rel. w szkole podoficerskiej	1926-1929
	F. Tomczak	administrator parafii wojskowej i pref. rel. w szkole podoficerskiej	1931-1939
	S. Pardo	kapł. pomocniczy	1923-1930
Sejny (KOP)*	K. Grunwald	kapł. pomocniczy	1930
	J. Łosiewski	kapł. pomocniczy	1930-1935
	S. Wierzbowski	kapł. pomocniczy	1930-1939
	F. Haraburda	kapł. pomocniczy	1920-1921
Suwałki – Parafia Wojskowa (41 Pułk Piechoty, 3 Pułk Szwolężerów, 2 Pułk Ułanów)	W. Turzyński	kapł. pomocniczy i szpitala	1921-1922
	M. Lis	kapł. pomocniczy i szpitala	1922-1923
	D. Amankiewicz	kapł. pomocniczy	1923-1924
	P. Śledziewski	kapł. pomocniczy	1924-1925
	A. Kamiński	kapł. pomocniczy p.o. administratora parafii wojskowej	1925-1928
	W. Sankowski	administrator parafii wojskowej ze star- szeństwem (od 1930 r.)	1928-1939
	Zambrów (71 Pułk Piechoty, Centralna Szkoła Podchorą- żych Rezerwy)	A. Misiewicz	kapł. pomocniczy

* Były 4 kompanie 24 Baonu „Sejny” Opiekę duszpasterską nad nimi pełniło 3 kapelanów pomocniczych.

Ź r ó ł o: CAW, Biuro Personalne (BP), Przepisy służbowe o kwalifikacji duchowieństwa i korespondencja w sprawach personalnych wyznań katolickich 1929-1936, syg. I.300.18.31, k. 70, 92, 98, 101-103, 143; PKB, Rozkazy wewnętrzne 1919-1920, syg. I.300.19.1, k. 12, 28, 32, 41; Archiwum Diecezji Ełckiej (ADE), Akta Parafialne (AP), Suwałki, cz. I 1912-1931, bez syg., Bp łomżyński do bpa polowego. Łomża 20 I 1923; Tamże, Sejny 1922-1946, bez syg., Ks. W. Astasiewicz do bpa St. Łukomskiego. Sejny 17 II 1930; ADŁ, AO, Akta ks. J. Krzemińskiego, bez syg., Ks. Jan Krzemiński do bpa St. Łukomskiego. Ostrołęka 17 VII 1931; *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu augustoviensis 1920-1924; Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu łomżensis 1925; Elenchus cleri [...] dioecesis łomżensis 1926-1939; Ordo divini officii ad usum dioecesis plocensis 1918-1926; W. K o w a l - s k i. Hej tam na granicy od Sejn na Podole... Z dziejów 24 Baonu Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny”* Sejny 1995 s. 100; J. M r o c z e k. *Zambrów. Zarys dziejów*. Białystok 1982 s. 109; KPSKDW 1:1931 nr 3-4 s. 20-22; RWBP 4:1939 nr 6 s. 116 n.

Tab. 2. Liczebność kapelanów wojskowych
w latach 1918-1939

Funkcja	Liczba (1918-1939)	Średnia wieku		
		1920	1929	1938
Administratorzy parafii	5	–	40	47
Kapelani p.o. administratora parafii	9	39	42	49
Kapelani pomocniczy	22	39	53	50,5
Kapelani rezerwy	7	–	30,5	39
Razem	43	39	41	46

Ź r ó ł o: *Elenchus cleri [...] ctioecesis seinensis seu augustoviensis 1920-1924; Elenchus cleri [...] dioecesis seinensis seu łomżensis 1925; Elenchus cleri [...] dioecesis łomżensis 1926-1939; Ordo divini officii [...] dioecesis plocensis 1918-1926; CAW, BP, Korespondencja w sprawach ewidencyjnych kapelanów rezerwy 1937-1939, syg. I.300.18.34, k. 21, 39, 78n, 143; ADŁ, AO, Akta ks. Stanisława Cudnika, bez syg., Bp polowy do kurii w Łomży. Warszawa IS II 1928; Tamże, Akta ks. Marcellego Bienkowskiego, bez syg., Nominacja bpa polowego z 21 XII 1927; Tamże, Akta ks. Stanisława Wierzbowskiego, bez syg., Nominacja bpa polowego z 17 I 1928; Tamże, Akta ks. Jana Załuski, bez syg., Kuria bpa polowego do kurii w Łomży. Warszawa 17 I 1928.*

Podstawowym zadaniem kapelanów wojskowych było organizowanie życia religijnego w powierzonych im ośrodkach wojskowych. Dokonywało się to poprzez sprawowanie obowiązków ściśle duszpasterskich, organizowanie akcji społecznej oraz prowadzenie spraw kancelaryjnych²⁰ Wśród obowiązków duszpasterskich na pierwszym miejscu stawiano odprawianie nabożeństw w każdą niedzielę i święto. Obowiązek brania w nich udziału miały wszystkie

²⁰ CAW, GMSW, syg. I.300.1.405, Rozkaz wewnętrzny nr 29 z 1919.

oddziały wolne od służby, ewentualnie wszyscy żołnierze danego oddziału z wyjątkiem chorych i tych, którzy pełnili wartę. W większych garnizonach, takich jak w Łomży czy w Suwałkach, celebrowano nieraz w niedzielę i święta po kilka nabożeństw. Ponadto oprócz nabożeństw niedzielnych i świątecznych odprawiano także nabożeństwa nadzwyczajne z okazji uroczystości narodowych i świąt pułkowych oraz nabożeństwa żałobne²¹. Zazwyczaj nabożeństwo wojskowe składało się ze Mszy świętej, krótkiego kazania, wygłoszonego przeważnie przed Eucharystią, błogosławieństwa Najświętszym Sakramentem, odmówienia przepisanych modlitw za Ojczyznę i Prezydenta RP oraz odśpiewania hymnu *Boże, coś Polskę*. Często, szczególnie w czasie większych uroczystości kościelnych, jak Boże Narodzenie, Wielkanoc, Boże Ciało, i uroczystości państwowych na Mszach świętych grała orkiestra wojskowa. Do kompetencji kapelana należało także dbanie, aby podczas nabożeństwa jak najwięcej żołnierzy przystąpiło do Komunii świętej. W tym celu wielu kapłanów zasiadało do konfesjonałów bezpośrednio przed Mszą świętą oraz organizowało spowiedź przed większymi uroczystościami kościelnymi i państwowymi, korzystając przy tym z pomocy innych kapelanów oraz duchowieństwa parafialnego²².

Dużą troskę duszpasterze wojskowi przejawiali także w organizowaniu rekolekcji wielkopostnych. Zwykle prowadzili je w dwóch turach: oddzielnie dla poborowych i oddzielnie dla oficerów i podoficerów wraz z ich rodzinami²³. Zarówno w jednym, jak i w drugim przypadku każdy żołnierz mógł otrzymać trzy dni wolne, by móc „uczynić zadość swoim potrzebom duchowym”. Żołnierze, którzy nie mogli wziąć udziału w rekolekcjach garnizonyowych, mieli możliwość pójścia do spowiedzi wielkanocnej w terminie późniejszym. Na podstawie ankiet przeprowadzonych wśród kapelanów wojskowych w 1938 r. można stwierdzić, że frekwencja i postawa wśród żołnierzy na rekolekcjach wielkopostnych była różna. Według ks. kapelana F. Tomczaka z Ostrowi Mazowieckiej i ks. kapelana L. Brydackiego z Łomży żołnierze-poborowi brali w nich udział w zdecydowanej większości, natomiast kadra oficerska i podoficerska „niezbyt chętnie uczestniczyła w tego rodzaju praktykach religijnych”²⁴

²¹ Tamże, Akta DOK I, Zarządzenia i korespondencja w sprawach wyszkolenia personalnego i religijnego 1929-1939, sygn. I.371.1.478, k. 37-39.

²² N i e z g o d a. *Przysposobienie katolickie* s. 38 n.

²³ RW 1927, nr 8, § 1; RWBP 2:1937 nr 2 s. 14 n.

²⁴ CAW, DOK I, sygn. I.371.1.478, Odpowiedź proboszczów wojskowych z Łomży i Ostrowi Mazowieckiej na ankietę z dnia 23 marca 1938.

Do obowiązków kapelana wojskowego należało również uczestniczenie – w miarę możliwości – w modlitwach rannych i wieczornych, które zwykle żołnierze odmawiali wspólnie. Pacierz poranny rozpoczynał się znakiem krzyża, potem mówiono *Ojciec nasz*, *Zdrowaś Maryjo*, *Wierzę w Boga* oraz śpiewano pieśń *Kiedy ranne wstają zorze*. Wieczorem przed udaniem się na spoczynek modlitwę odmawiano najczęściej w kompaniach, a w jej skład wchodziło *Anioł Pański*, *Wieczny odpoczynek* za dusze poległych i zmarłych kolegów oraz pieśń *Wszystkie nasze codzienne sprawy*²⁵

Opieki duszpasterskiej wymagały także oddziały wojskowe podczas letnich ćwiczeń i koncentracji. Kapelani biorący w nich udział zobowiązani byli przede wszystkim do sprawowania Mszy świętej polowej, głoszenia egzort, przeprowadzania pogadanek na tematy etyczno-moralne oraz odwiedzania poszczególnych oddziałów. Na zakończenie manewrów każdy kapelan zobowiązany był do przedstawienia na piśmie dziekanowi szczegółowego sprawozdania ze swej działalności²⁶

W zakres obowiązków kapelana wchodziła także współpraca z oficerami oświatowymi; jej celem było podniesienie poziomu etyczno-moralnego żołnierza. Realizowała się ona na dwa sposoby: praca duszpasterska z poszczególnymi osobami oraz praca zbiorowa w poszczególnych oddziałach i garnizonach. Pierwszy polegał na bezpośrednim, indywidualnym kontakcie z każdym rekrutem. Wymagało to od kapelana częstych odwiedzin koszar i zainteresowania się, skąd rekrut przybył, jakie ma kłopoty, udzielenia odpowiednich rad i wskazówek. Drugi sposób polegał na współpracy z dowództwem w sprawach, co do których kapelan zobowiązany był z tytułu przyjętych święceń kapłańskich i praw przysługujących mu w wojsku. Współpraca ta polegała głównie na zakładaniu „Domów Żołnierza Polskiego”, „Gospód”, które służyły za miejsca zebrań, pogadanek, nauki czytania i pisanie, historii Polski itp. Ponadto kapelani wojskowi organizowali i przeprowadzali wśród rekrutów naukę religii oraz tzw. rozmowy katechizmowe²⁷ Ciekawą inicjatywę wykazali kapelani wojskowi wraz z profesorami seminarijnymi na terenie garnizonu łomżyńskiego. Zorganizowali tu bowiem w 1921 r. kursy dokształcające dla oficerów wojska. Dotyczyły one głównie zagadnień związanych z literaturą polską, socjologią, pedagogiką i psycholo-

²⁵ RW 1927, nr 7, § 1.

²⁶ RWBP 1:1936 nr 2 s. 13 n.

²⁷ U. K r a ś n i c k a. *Organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego na terenie DOK III Grodno w latach 1921-1939*. „Zeszyt Naukowy” (Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku) 1998 z. 11 s. 65.

gią²⁸ Szczególnie wiele uwagi duszpasterze wojskowi przywiązywali do pogadank, których celem było wpojenie w żołnierza poczucia obowiązku względem ojczyzny, rozbudzenie w nim uczuć patriotycznych oraz danie mu podstaw światopoglądu katolickiego. Odbywały się one raz w tygodniu w wymiarze jednej godziny i obejmowały tematy związane z kwestiami historycznymi, moralnymi, liturgicznymi i społecznymi. Przykładowo w 1922 r. w Suwałkach ks. W. Turzyński wygłosił do żołnierzy mających złożyć przysięgę pogadanki na temat godności i honoru żołnierza, wierności i obowiązków względem stanu żołnierskiego, posłuszeństwa i karności, siedmiu grzechów głównych, pracowitości, prawdomówności, koleżeństwa i pomocy innym oraz poszanowania własności prywatnej²⁹ Pomocą w doborze materiałów oraz tematów do nich służyła wydawana od 1923 r. „Biblioteczka Pogadankowa” Wśród grona autorów zamieszczających swoje artykuły w tym czasopiśmie znajdowało się kilku kapelanów wojskowych pochodzących z diecezji łomżyńskiej. Należeli do nich m.in. ks. P. Śledziwski oraz ks. A. Warakomski³⁰

Zgodnie ze statutem duszpasterstwa wojskowego oraz w myśl kanonu 470 Kodeksu Prawa Kanonicznego duszpasterze wojskowi zobowiązani byli także do prowadzenia ksiąg parafialnych. Prowadzili oni księgi metrykalne nawróconych, małżeństw i zmarłych oraz pełnili obowiązki urzędników stanu cywilnego w stosunku do osób wojskowych i ich rodzin³¹

Troska o życie religijne żołnierzy była żywa nie tylko wśród kapelanów wojskowych, ale także wśród całego duchowieństwa łomżyńskiego. Przejawiała się ona m.in. w organizowaniu dwa razy do roku przed poborem do wojska uroczystych Mszy świętych w intencji rekrutów oraz ich rodzin i znajomych. Każde takie nabożeństwo poprzedzone było sakramentem pokuty i wygłoszeniem egzorty na temat obowiązków katolików w wojsku. Podobne nabożeństwa organizowano na końcu służby wojskowej, kiedy rezerwiści wracali do swoich domów. Ponadto bp S. Łukomski zalecał, by każdy proboszcz, który ma w wojsku parafianina, utrzymywał z nim kontakt listowny przez cały czas trwania służby. Analogiczne zadanie miały także organizacje katolickie, w których działali rekruci. Wydaje się, że inicjatywy te były podejmowane przez wielu proboszczów łomżyńskich. Świadczy o tym chociażby list, jaki przesał na ręce bpa S. Łukomskiego generał brygady F. Kleeberg 13 IV 1937 r., dzie-

²⁸ Zob. ADŁ, AO, Akta ks. Wincentego Bogackiego, bez syg., Wspomnienia, cz. III mps, s. 3.

²⁹ CAW, DOK I, Wytyczne i programy pracy oświatowo-wychowawczej. Instrukcja dla duchownych wojskowych 1935-1938, syg. I. 371.1.57, k. 8 nn.

³⁰ K r a ś n i c k a. *Organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa* s. 66.

³¹ AAN, MWRiOP, syg. 923, Statut duszpasterstwa wojskowego z 18.X.1925, art. 19 i 20.

kując mu oraz duchowieństwu łomżyńskiemu za „wzorowe przygotowanie poborowych do służby wojskowej”³²

Innym przejawem troski o sprawy wojskowe ze strony duchowieństwa łomżyńskiego było wydanie w 1920 r. przez bpa R. Jałbrzykowskiego okólnika w kwestii dezercji oraz kupowania skradzionych rzeczy z jednostek wojskowych. Szczególnie palącą kwestią była sprawa uchylania się od służby wojskowej, tylko bowiem w 1919 r. w województwie białostockim uciekło od wojska ok. 4000 młodych ludzi. W nawiązaniu do tego biskup polecił wszystkim księżom proboszczom, aby ci podczas niedzielnych Mszy świętych surowo piętnowali ten proceder, wskazując przy tym wiernym wielką szkodliwość takiego postępowania³³

Ofiarna praca księży kapelanów na rzecz żołnierzy i wojska zyskała wysoką ocenę u władz kościelnych i państwowych. Dowodem tego mogą być liczne listy pochwalne i wnioski odznaczeniowe. Na uwagę wśród kapelanów posługujących na terenie diecezji łomżyńskiej zasługuje ks. K. Suchcicki, który za wzorową pracę wśród żołnierzy został odznaczony przez Stolicę Apostolską orderem *Pro Ecclesia et Pontifice*³⁴

Z drugiej jednak strony w meldunkach i korespondencji Dowódców Okręgów Korpusów można odnaleźć fragmenty świadczące, że współpraca między duszpasterzami a dowódcami jednostek nie zawsze układała się bezkonfliktowo. Powody owych zadrażnień były najróżniejsze. Przykładowo w 1930 r. w Łomży ks. proboszcz parafii wojskowej A. Warakomski odmówił poświęcenia nowo postawionego pomnika ku czci marszałka J. Piłsudskiego, uzasadniając, że „kościelny rytuał zabrania święcenia pomników stawianych ku czci osób żyjących” W wyniku interwencji samego Ministra Spraw Wojskowych u biskupa polowego ks. A. Warakomski musiał ustąpić z dotychczas zajmowanego stanowiska i przenieść się na placówkę wojskową w Lidzie³⁵ Dramatyczny przebieg miał również zatarg między biskupem S. Łukomskim a pułkownikiem J. Dreszerem. Ten ostatni dopuścił się wykroczenia ubliżając publicznie biskupowi łomżyńskiemu, który wydał polecenie, aby nie odprawiać nabożeństwa dla wojska podczas głównej Mszy świętej odpustowej w Łomży w dniu 29 VI 1933 r., lecz tego samego dnia nieco później. Wprawdzie pułkownik musiał przeprosić biskupa, ale to nie poprawiło stosunków między biskupem

³² WKDŁ 11:1937 nr 1 s. 2.

³³ ADŁ, AO, Książka korespondencji władzy duchownej i rządowej w Wąsoszu, syg. 75, Okólnik z 27 lipca 1920.

³⁴ RWBP 4:1939 nr 6 s. 116 n.

³⁵ CAW, BP, Korespondencja w sprawach personalnych kapelanów wyznań katolickich 1931-1933, syg. I.300.18.32, k. 42, 47, 53-55; KPSKDW 1:1931 nr 2 s. 12.

a władzami wojskowymi³⁶. Apogeum sporu nastąpiło po śmierci J. Piłsudskiego w 1935 r. Powodem tego było wydanie przez bpa S. Łukomskiego rozporządzenia odnośnie do uroczystości związanych z pogrzebem marszałka Piłsudskiego, odbytych w diecezji łomżyńskiej. Rozporządzenie dotyczące uroczystości żałobnych nie usatysfakcjonowało przedstawicieli władz wojskowych i lokalnych, domagających się rozszerzenia form tej uroczystości. W wyniku zaistniałego impasu władze lokalne poleciły internować biskupa w jego mieszkaniu oraz rozpoczęły akcję zbierania podpisów pod petycją do rządu, jak i do nuncjatury – o usunięciu bpa S. Łukomskiego ze stanowiska ordynariusza łomżyńskiego. Ostatecznie cała sprawa zakończyła się kompromitacją przedstawicieli władz wojskowych i lokalnych³⁷

Reasumując należy stwierdzić, że odtworzone w okresie międzywojennym duszpasterstwo wojskowe wywierało ogromny wpływ na postawę i ducha żołnierzy. Z przeanalizowanego materiału dotyczącego wyłącznie terenów diecezji łomżyńskiej wynika, że bez moralnego i duchowego wsparcia ze strony kapłanów większość żołnierzy znacznie ciężiej znosiłaby pobyt w koszarach i na froncie oraz trudniejsze byłoby prowadzenie zajęć oświatowych, utrzymanie dyscypliny i wysokiego morale w pułkach. Trzeba przyznać, że doceniały to również naczelne władze państwowe i wojskowe wystawiając, mimo zdarzających się niekiedy nieporozumień między niektórymi duszpasterzami i dowódcami wojskowymi, wysoką ocenę kapłanom i ich pracy w Wojsku Polskim. Warto też podkreślić, że dzięki prowadzonemu duszpasterstwu wojskowemu młodzież idąca na kilka lat do armii nie zrywała kontaktu z religią i Kościołem, ale mogła rozwijać się duchowo mając ku temu dogodne warunki.

³⁶ Tamże, GMSW, syg. I.300.1.405, Pismo biskupa St. Łukomskiego do Ministra Spraw Wojskowych. Łomża 7 VII 1933.

³⁷ AAN, MWRiOP, Sprawy osobowe biskupów, syg. 456, Petycja z 22 V 1935; „Życie i Praca” 12:1935 nr 21 s. 5; W i l k. *Episkopat Kościoła* s. 373.

BIBLIOGRAFIA

A. ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

I. Archiwum Akt Nowych w Warszawie

1. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
Opieka duszpasterska w armii, syg. 395.
Służba wojskowa księży i duszpasterstwo wojskowe, syg. 923.
Sprawy osobowe biskupów, syg. 456.

II. Archiwum Diecezjalne w Ełku

1. Akta Parafialne
Suwałki, cz. I 1912-1931, bez syg.
Sejny 1922-1946, bez syg.

III. Archiwum Diecezjalne w Łomży

1. Akta Ogólne
Akta ks. Wincentego Bogackiego, bez syg.
Akta ks. Piotra Śledzińskiego, bez syg.
Akta ks. Jana Krzemińskiego, bez syg.
Akta ks. Stanisława Cudnika, bez syg.
Akta ks. Marcelego Bieńkowskiego, bez syg.
Akta ks. Stanisława Wierzbowskiego, bez syg.
Akta ks. Jano Załuski, bez syg.
Książka korespondencji władzy duchownej i rządowej w Wąsoszu, syg. 75

IV. Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie

1. Akta DOK I
Zarządzenia i korespondencja w sprawach wyszkolenia personalnego i religijnego 1928-1938, syg. I.371.1.478.
Wytyczne i programy pracy oświatowo-wychowawczej. Instrukcja dla duchownych wojskowych 1935-1938, syg. I.371.1.57.
2. Biuro Personalne
Przepisy służbowe o kwalifikacji duchowieństwa wojskowego i korespondencja w sprawach personalnych kapelanów wyznań katolickich 1929-1936, syg. I.300.18.31.
Korespondencja w sprawach personalnych kapelanów wyznań katolickich 1931-1933, syg. I.300.18.32.
Korespondencja w sprawach ewidencyjnych kapelanów rezerwy 1937-1939, syg. I.300.18.34.
3. Gabinet Ministra Spraw Wojskowych 1918-1939
Instrukcja dla duchowieństwa wojskowego 1931-1936 [1937], syg. I.300.1.405.
4. Polowa Kuria Biskupia
Rozkazy wewnętrzne 1919-1924, syg. I.300.19.1.
Rozkazy wewnętrzne 1924-1931, syg. I.300.19.2.
5. Kuria Diecezjalna w Łomży
Acta erectionis dioecesis łomżensis, bez syg.

B. PRASA I DZIENNIKI URZĘDOWE

„Kwartalnik Poświęcony Sprawom Katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego w Polsce” 1:1931 – 4:1934.

„Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego Wojska Polskiego” 1:1936 – 4:1939.

„Rozkaz Wewnętrzny do Duchowieństwa Wojskowego Wojska Polskiego” 1927-1929.

„Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” 1:1927 – 13:1939.

„Życie i Praca” 1:1924 – 12:1935.

C. INNE WYDAWNICTWA O CHARAKTERZE ŹRÓDŁOWYM

- Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu augustoviensis 1920-1924.
 Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu łomżensis 1925.
 Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis seinensis seu łomżensis 1926-1939.
 Ł u k o m s k i S.: Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 r. pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Łomża 1934.
 Ordo divini ad usum dioecesis plocensis 1918-1926.
 Rocznik Diecezji Łomżyńskiej 1995. Red. T. Bronakowski, T. Śliwowski. Łomża 1995.

D. LITERATURA

- D y m a r s k i J.: Organizacja i metodyka duszpasterstwa w szpitalach wojskowych. „Rozkaz Wewnętrzny Biskupa Polowego” 3:1938 s. 221-229.
 J a c h i m o w s k i T.: Organizacja duszpasterstwa w Wojsku Polskim. „Ateneum Kapłańskie” 17:1926 s. 188-191.
 J e m i e l i t y W.: Dekanat Ostrów Mazowiecka. Łomża 1990.
 J e m i e l i t y W.: Parafie Augustowa i okolicy. Łomża 1990.
 J e m i e l i t y W.: Powstanie diecezji łomżyńskiej 1925-1975. W: Schematyzm jubileuszowy diecezji łomżyńskiej. Łomża 1975 s. 7-17.
 K o w a l s k i W.: Hej tam na granicy od Sejn na Podole... Z dziejów 24 Baonu Korpusu Ochrony Pogranicza „Sejny” Sejny 1995.
 K r a ś n i c k a U.: Organizacja rzymskokatolickiego duszpasterstwa wojskowego na terenie DOK III Grodno w latach 1921-1939. „Zeszyt Naukowy” (Ośrodek Badań Historii Wojskowej Muzeum Wojska w Białymstoku) 1998 z. 11 s. 60-71.
 M r o c z e k N.: Zambrów. Zarys dziejów. Białystok 1982.
 N i e z g o d a P.: Przystosowanie katolickie duchowieństwa wojskowego. „Kwartalnik Poświęcony Sprawom Katolickiego Duszpasterstwa Wojskowego” 1:1931 nr 3-4 s. 30-43.
 N o w a k E.: Rys dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968-1831. Warszawa 1932.
 O d z i e m k o w s k i J., S p y c h a ł a B.: Duszpasterstwo wojskowe w Drugiej Rzeczpospolitej. Warszawa 1987.
 W i l k S.: Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939. Warszawa 1992.

PASTORAL CARE FOR THE ARMY IN THE ŁOMŻA DIOCESE
IN THE YEARS 1918-1939

S u m m a r y

The paper discusses pastoral care for the army in the Łomża diocese during the interwar period. It was organized in five military parishes, that is in Łomża, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Osowiec, and Suwałki. They were personal parishes and included not only soldiers of the army, the maritime and air force, but also their families, the youth in military schools, civilians employed in the army, pensioners and invalids, and also captives and prisoners of war. Chaplains-parish priests took direct care in the army, and were helped by auxiliary chaplains. In the years 1918-1939 in the Łomża diocese there were 38 chaplains in the army, 14 of whom were parish priests who held the duties of administrators of military parishes, and the rest of them were auxiliary chaplains. The basic pastoral duties of military chaplains included organizing religious life in particular military units. This was carried out mainly in three levels: performing strictly pastoral duties (services, organizing retreat, conducting catechesis etc.), organizing social action (e.g. running supplementary courses for soldiers) and running office matters. Military chaplains took numerous initiatives for the sake of the development of religious life in the Polish army. Such initiatives which won soldiers' kindness and gratitude, and were highly praised by the church and state authorities. Sometimes, however, their work was hampered by conflicts between some pastors and representatives of the military authorities.

Translated by Jan Kłós

Słowa kluczowe: duszpasterstwo specjalistyczne w II Rzeczypospolitej, Kościół w okresie międzywojennym, aktywność duchowieństwa, diecezja łomżyńska.

Key words: specialistic pastoral care in the Second Polish Republic, the Church in the interwar period, the clergy's activity, the Łomża diocese.